

ENERGETIKOS TEISĖS VIETA TEISĖS SISTEMOJE

Jonas Urbanavičius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
doktorantas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: ujonas@gmail.com

Įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, įvesta nauja ES kompetencijos sritis – energetikos politika. Straipsnyje nagrinėjama, ar nacionalinėje teisės sistemoje įmanoma išskirti atskirą energetikos teisės šaką, apžvelgiami šią politikos sritį reglamentuojantys teisės aktai, jų apimtis, nagrinėjama, ar galima rasti atskirą teisinį energetikos reguliavimo metodą.

After the Lisbon Treaty entered into force, energy policy was introduced as a new EU competence. The author analyzes, are there any possibilities to treat energy law as a separate branch of the national law. Legal acts regulating this policy area, and their scope are being overviewed, the issue of the separate regulation method of the energy law is being discussed.

Įvadas

Šiuolaikiniame pasaulyje vis didesnę reikšmę vaidina energetika, tinkamas jos išteklių valdymas. Energetikos svarbą rodo tiek pasauliniai įvykiai: politinės krizės Šiaurės Afrikoje ir Arabijos pusiasalyje 2011 metų pradžioje, tiek tiesiogiai su Lietuva susiję klausimai – Ignalinos atominės elektrinės uždarymas ir naujos AE projektavimas, dujų ir elektros jungčių su kitomis ES valstybėmis bei kitų infrastruktūros objektų (požeminė dujų saugykla, suskystintų dujų terminalas) projektavimas, dujų sektoriaus liberalizavimas, diskusijos dėl atsinaujinančių energijos išteklių iš skalūnų gaunamų dujų naudojimo. Energetikos sektoriaus svarbą rodo ir Lietuvos Respublikos energetikos ministerijos įkū-

rimas 2008 metais, jai perduodant valstybės energetikos politikos įgyvendinimą.

Didėjančią studijų energetikos sektoriuje svarbą rodo energetikos bei švietimo ir mokslo ministrų patvirtintas nacionalinis branduolinės energetikos specialistų rengimo planas [36]. Deja, teisės mokslas Lietuvoje neskiria itin daug dėmesio energetikos teisei: pastaraisiais metais publikuoti keli darbai, nagrinėjantys atskirus energetikos sektoriaus teisinius aspektus (investicijos, kainodara). Tačiau darbų, nagrinėjančių energetikos sektoriaus teisinį reguliavimą apskritai lietuvių kalba kol kas nėra.

Straipsnio tikslas yra atsakyti į klausimą, ar energetikos teisė gali būti laikoma savarankiška teisės šaka.

Ieškant energetikos teisei vietos teisės sistemoje, visų pirma bus išnagrinėta

teisės sistemos struktūra, jos struktūriniai elementai, šių elementų požymiai ir atsiradimo sąlygos bei konkretūs energetikos teisės požymiai, apibūdinantys jos vietą teisės sistemoje. Atsižvelgiant į energetikos teisės savitumą, ją galima nagrinėti tiek nacionalinės, tiek viršnacionalinių teisės sistemų (tarptautinė, ES teisė) požiūriu. Vis dėlto šiame darbe daugiausia dėmesio bus skiriama nacionalinei teisei. Darbe daugiausiai naudojami formalusis ir lyginamasis teisės pažinimo metodai.

Teisės sistemos elementai

Teisės sistema – tai teisės normų visumos egzistavimo ir veikimo būdas, kur visos teisės normos organizuotos į teisės institutus, požakius, šakas, susijusios tarpusavio priklausomybe ir veikia garantuodamos viena kitos veiksmingumą [44, p. 341].

Teisės teorijoje skiriami tokie teisės sistemos hierarchiniai elementai: teisės norma, teisės institutas, teisės šaka ir požakiai [45, p. 146].

Teisės šaka teisės sistemoje

Siekiant atsakyti į klausimą, ar energetikos teisė laikytina teisės šaka, būtina išnagrinėti, ar ji turi teisės šakai būdingų elementų. Teisės šaka – tai teisės sistemos viduje atsiskyrusi giminingų teisės normų, reguliuojančių tam tikrą artimų visuomeninių santykių sritį, visuma [45, p. 146]. Prie šio apibrėžimo dar galima pridėti, jog teisės šaka apima teisės institutus, teisės požakius, reguliuoja vienos rūšies visuomeninius santykius jai būdingu metodu [44, p. 343]. Visos teisės šakos yra susijusios, organiškai vientisos. Kaip pripažįstama teisės teorijoje, teisės šaką iš kitų teisės sistemos elementų išskiria du požymiai:

savitas reguliavimo dalykas ir savitas reguliavimo metodas [45, p. 147–149].

Teisės šakų atsiradimą lemia socialiniai ir ekonominiai pokyčiai: valstybės sąrangai bei socialiniams ir ekonominiams santykiams sudėtingėjant, vis daugiau visuomenės santykių patenka į teisinio reguliavimo sritį. Taip daugėja teisės normų, reguliuojančių šiuos santykius, skaičius. Šios teisės normos diferencijuojasi ir integruojasi, atsiranda nauji teisės institutai. Esami teisės institutai stambėja, jie virsta bendresniu dariniu – teisės požakiu ar savarankiška teisės šaka, reguliuojančiais naują socialinių ar ekonominių santykių sritį.

Savarankiškos teisės šakos atsiradimo sąlygos:

- 1) visuomeninių santykių savitumas;
- 2) socialinė jų svarba;
- 3) nėra galimybės tuos santykius reguliuoti jau turimų teisės šakų normomis;
- 4) būtinybė taikyti šiai santykių grupei specialų teisinio reguliavimo metodą [44, p. 344–345].

Taigi, norint atsakyti į klausimą, ar energetikos teisė laikytina savarankiška teisės šaka, reikia nustatyti, ar ji turi savitą reguliavimo dalyką ir metodą.

Energetikos teisės reguliavimo dalykas

Lietuvių kalbos žodyne [41] energetika apibrėžta kaip „ūkio sritis, apimanti energijos šaltinius, įvairių energijos rūšių gamybą, perdavimą ir panaudojimą“. Šį apibrėžimą galima detalizuoti remiantis Lietuvos Respublikos nacionalinės energetikos strategijos projekte strateginiuose tiksluose išvardytais elementais: energetinis saugumas, branduolinė energetika, iš-

kastiniai energijos ištekliai, atsinaujinantys energijos šaltiniai, elektra ir šiluma, energijos vartojimo efektyvumas [30]. Panašią energetikos sektoriaus klasifikaciją galima rasti ir energetikos ekonomiką nagrinėjančiuose darbuose [40] ir Europos energetikos teisę nagrinėjančiuose moksliniuose darbuose [43]. Tuo remiantis tikslinga išnagrinėti visuomeninius santykius energetikos sektoriuje, pabrėžiant šių santykių specifiką. Vis dėlto aptariant tik visuomeninius santykius, ne iki galo būtų atskleista smulkiausių teisės sistemos elementų – teisės normų – specifika, reguliuojant energetikos sektorių. Mat teisės normos ne visada tiesiogiai reguliuoja visuomeninius santykius (pvz., normos-principai), nemažai tokių yra ir energetikos sektoriuje. Todėl, siekiant kuo plačiau apžvelgti energetikos sektoriaus teisinį reguliavimą, tikslingiau tą daryti apžvelgiant šį sektorių reguliuojančias teisės normas, o ne į jų reguliuojamus visuomeninius santykius.

Kaip jau buvo minėta, energetikos teisiniai santykiai dažnai peržengia vienos valstybės ribas (energijos perdavimas tarp valstybių, aplinkosauginiai reikalavimai, privalomi pagal tarptautinius susitarimus, vienos valstybės subjektų kitoje valstybėje vykdoma energetikos veikla), todėl trumpai bus apžvelgtos ir tarptautinės bei ES teisės normos, reguliuojančios energetikos sektorių.

Energetika ir tarptautinė teisė

Lietuvos teisės sistemoje ratifikuotos tarptautinės teisės normos įgyja įstatymo galią. Su energetika yra susijusi viena iš tarptautinės teisės vadinamų *ius cogens* normų, vėliau vienu ar kitu pavidalu atsispindėjusių ir įvairių valstybių nacionalinėje teisėje – principas dėl valstybių suvereni-

teto jų teritorijoje esančių gamtos išteklių atžvilgiu, suformuluotas keliose Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos (JT GA) rezoliucijose: JT GA 1952 m. gruodžio 21 d. rezoliucijoje 626 (VII) „Dėl teisės laisvai eksploatuoti gamtos turtus ir išteklius“, taip pat JT GA 1960 m. gruodžio 15 d. rezoliucijoje 1515 (XV) (232) „Dėl suderintų veiksmų mažiau išsivysčiusių šalių vystymuisi užtikrinti“ ir JT GA 1962 m. gruodžio 14 d. rezoliucijoje 1803 (XVII) „Dėl nuolatinio suvereniteto gamtos ištekliams valdyti“. Šio principo svarba ir aktualumas vėliau buvo patvirtinti ir Tarptautinio Teisingumo Teismo [33].

Tarptautinės organizacijos, kurių narėmis yra valstybės, taip pat nustato narėms privalomas normas. Viena iš tokių tarptautinių organizacijų (specializuotų JT organų), veikiančių energetikos sektoriuje, yra Tarptautinė atominės energijos agentūra (TATENA, Lietuva jos nare tapo 1993 metais). Šios organizacijos tikslas – skatinti taikų atominės energetikos naudojimą pasaulyje. Įgyvendindama šį tikslą, TATENA gali, pavyzdžiui, nustatyti saugumo standartus, privalomus planuojant, eksploatuojant ir uždarant atominės energetikos objektus.

Energetika Europos Sąjungos teisėje

Lietuvai 2004 metais tapus Europos Sąjungos nare, jos teisės dalimi tapo ir ES pirminė bei antrinė teisė. Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs ES teisės taikymo pirmenybę tais atvejais, kai ES teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, konkuruoja su teisiniu reguliavimu, nustatytu Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją [37].

Kiekviename pirminiame ES teisės šaltinyje galima rasti daugiau ar mažiau nuostatų, reglamentuojančių energetikos sektorių. Sutartis, kuriomis 1951 metais įsteigta Europos anglių ir plieno bendrija, o 1957 – Europos atominės energetikos bendrija, apskritai būtų galima laikyti ES energetikos teisės pradininkėmis, nes jose išsamiai reglamentuojama anglių pramonė bei branduolinė energetika.

Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartyje apie energetiką konkrečiai nebuvo užsimenama. Vis dėlto netiesiogiai Europos bendrijos sutarties nuostatos buvo taikomos ir energetikos sektoriuje – visų pirma nuostatos, reglamentuojančios konkurenciją ir valstybės paramą, taikytinos monopolijoms (istoriškai susiklostė taip, kad dauguma energetikos srityje veikiančių įmonių turi arba turėjo bent jau dominuojančią padėtį rinkoje). Jau ankstyvojoje Europos Teisingumo Teismo praktikoje nustatyta, kad kai kuriose valstybėse tokia energetikos sektoriaus kompanijų monopolinė padėtis pažeidžia EB sutartį [32].

Energetika pirminėje ES teisėje pirmąsyk paminėta Maastrichto sutartyje: vadinant ES veiklos sritis ir uždavinius, paminimos ir „priemonės energetikos, civilinės gynybos ir turizmo srityse“. Taip pat energetika paminėta ir straipsnyje, reglamentuojančiame transeuropinius tinklus.

Įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, kuri pakeitė ES sutartį [1], energetika buvo įtraukta į ES kompetencijų ratą: į Sutartį dėl Europos Sąjungos veikimo [2] buvo įtraukta XXI antraštinė dalis, skirta energetikai. Čia nustatyti ES energetikos politikos principai ir tikslai.

Valstybių narių stojimo sutartys taip pat yra pirminis ES teisės šaltinis. Žvelgiant iš nacionalinės teisės pozicijų, šios

sutartys yra konstitucinės jurisprudencijos dalis – Lietuvos narystė Europos Sąjungoje, kurios sąlygos nustatytos Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių stojimo į ES sutartimi, buvo patvirtinta konstituciniu aktu dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje [12]. Įvairiose stojimo sutartyse galima rasti identiškų nuostatų dėl keitimosi informacija branduolinės energetikos srityje bei kai kurių kitų nuostatų energetikos srityje. Be jų, Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą sutarties Ketvirtasis protokololas yra skirtas Ignalinos atominės elektrinės uždarymui [13].

Antrinės ES teisės aktai pagal jų santykį su nacionaline teise skirstomi į dvi pagrindines rūšis: tiesioginio veikimo (t. y. jų nereikia perkelti į nacionalinę teisę) aktais (reglamentais bei sprendimais) tiesiogiai reguliuojami visuomeniniai santykiai, teisės akto adresatams suteikiamos teisės ir pareigos. Reglamentuose paprastai randama nuostatų, dėl savo ypatingos socialinės svarbos privalančių būti vienodai taikomų visos ES mastu: bendrieji sektoriaus organizavimo ir veikimo principai, gairės, pagrindiniai tikslai, kurių valstybės narės negali tinkamai pasiekti pačios ir kurių dėl veiksmų masto arba poveikio geriau siekti ES lygiu (pvz., priemonės, susijusios su keliose valstybėse narėse vykdoma veikla arba energijos išteklių tiekimo saugumu). Tokiu būdu, pavyzdžiui, energetikos sektoriuje nustatomos taisyklės dėl žalios naftos importo ir pristatymo į Bendriją [3], priemonės, užtikrinančios dujų tiekimo saugumą [8], ekonomikos gaivinimo priemonės, teikiant Bendrijos finansinę paramą energetikos srities projektams [9] ir pan.

Direktyvose įtvirtintas teisės normas būtina perkelti į nacionalinę teisę. Nemažai Lietuvos teisės aktuose įtvirtintų energeti-

kos sektorių reguliuojančių teisės normų vienokia ar kitokia apimtimi ir perkelia ES direktyvų energetikos sektoriuje nuostatas. Galima paminėti kelias svarbesnes direktyvas: Direktyvos dėl elektros energijos ir gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių [6; 7], Direktyva dėl skatinimo naudoti atsinaujinančių išteklių energiją [5] ir kitos.

Energetika nacionalinėje teisėje

Lietuvoje santykiams energetikos sektoriuje reguliuoti ilgą laiką nebuvo skiriama pakankamai dėmesio. Pagrindinė to priežastis – net ir Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, didžioji energetikos sektoriaus dalis dar kurį laiką liko valstybės nuosavybė. Tik privatizavus energetikos įmones ir liberalizavus šį sektorių atsirado poreikis išsamiau ir detaliau reglamentuoti atskirų šio sektoriaus elementų santykius.

Energetikos sektoriuje vykstantys procesai yra gana sudėtingi, jų metu atsiranda, keičiasi ar nutrūksta daugelis skirtingų visuomeninių santykių. Šiuos santykius galima suskirstyti tiek pagal reguliuojamus energetikos sektoriaus elementus, tiek pagal reguliuojamų visuomeninių santykių priskyrimą skirtingoms teisės šakoms.

Pagal reguliuojamus energetikos sektoriaus elementus galima tokia energetikos teisės struktūra (nors dar neatsakyta į pagrindinį klausimą – ar energetikos teisė laikytina savarankiška teisės šaka – šias vienas kitą santykius reguliuojančias normas būtų galima išskirti į atskirus institutus ar net pošakius):

- bendrosios (horizontalaus veikimo) normos, nustatančios energetikos sektoriaus bendrąsias nuostatas, principus, tikslus, uždavinius, suteikiančios atitinkamoms įstaigoms

kompetenciją reguliuojant energetikos sektorių;

- kitas teisės normas energetikos sektoriuje galima skirstyti taip:
 - teisės normos, kuriomis siekiama užtikrinti Lietuvos energetinių saugumą;
 - teisės normos branduolinės energetikos srityje, reguliuojančios branduolinę saugą ir kitus su aplinkosauga susijusius aspektus, nustatančios branduolinių objektų eksploatavimo, uždarymo taisykles;
 - iškastinių energijos išteklių (naftos, dujų, anglių) žvalgymą, gavybą, eksploatavimą, licencijavimą, atsargų kaupimą, su tuo susijusius aplinkos apsaugos reikalavimus (pvz., naftos produktų įrenginių, naftos produktų kokybę, taršos standartus) reguliuojančios normos, taip pat normos, reglamentuojančios gamtinių dujų kainodarą, įgyvendinant taisykles dėl ES dujų rinkos liberalizavimo;
 - atsinaujinančių energijos išteklių naudojimą, jo skatinimą (supirkimo tarifų, subsidijų, sankcijų nustatymas) reguliuojančios, su jais susijusius aplinkosaugos reikalavimus nustatančios teisės normos. Atsižvelgiant į šio energetikos sektoriaus plėtrą Europos Sąjungos ir kitose valstybėse, tikėtina, kad jo svarba ES ir nacionalinėje teisėje ateityje ir toliau didės;
 - elektros energijos tiekimą ir prekybą, elektros įrenginių pajungimą, leidimų ir licencijų išdavimą, energetikos objektų

išpirkimą, elektros įrenginių įrengimą ir eksploatavimą reguliuojančios normos. Be to, kaip ir šilumos sektoriaus atveju – normos, reglamentuojančios elektros energijos sektoriaus kainodarą, įgyvendinant taisykles dėl ES elektros energijos rinkos liberalizavimo;

- šilumos ūkio valdymą, šilumos tiekimą, kainodarą, šilumą vartojančių įrenginių priežiūrą reglamentuojančios normos;
- energijos vartojimo efektyvumas yra vienas iš labiausiai pastaruosiu metu besivystančių (kartu su atsinaujinančių išteklių energetika, su kuria yra glaudžiai susijęs) ES energetikos sektoriaus elementų: priimamos normos, kuriomis nustatomi kokybės reikalavimai atskiriems energiją vartojantiems įrengimams ar prekėms (skalbyklės, šaldytuvai, padangos), o pastaruosiu metu – ir pastatams ar jų elementams (pvz., langai).

Tam tikro energetikos sektoriuje vykstančio proceso (pvz., šilumos ar elektros energijos gamybos ir perdavimo galutiniam vartotojui) metu galima sutikti skirtingų visuomeninių santykių įvairiose srityse: energijos išteklių nuosavybės ir naudojimo, ūkinės veiklos, vartotojų apsaugos, konkurencijos (bei valstybinio kainų reguliavimo), aplinkos išsaugojimo ir išteklių tausaus naudojimo, mokesčių, civilinės ar branduolinės saugos užtikrinimo ir kitose srityse. Visi šie santykiai yra reguliuojami jau egzistuojančių teisės šakų normomis.

Visuomeninių santykių energetikos sektoriuje reglamentavimą tikslinga pra-

dėti nuo normų, įtvirtintų aukščiausiu lygiu, tai yra Konstitucijos [11] nuostatų, įgalinančių įstatymų leidėją reglamentuoti energetiką ir nustatančių šio reglamentavimo tikslus. Pačioje Konstitucijoje energetika tiesiogiai neminima, tačiau nuostatos, netiesiogiai reglamentuojančias energetiką, galima įvardyti remiantis Konstitucinio Teismo doktrina. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra ne sykį nagrinėjęs tam tikrų energetikos srities teisės aktų konstitucingumą (pvz., AB „Lietuvos energija“ reorganizavimo konstitucingumas [35], „Mažeikių naftos“ privatizavimas [34; 36], Elektros energetikos įstatymo konstitucingumas [36; 38] ir kiti). Dažniausiai buvo nagrinėjama teisės aktų atitiktis Konstitucijos 23 (Nuosavybė neliečiama), 46 ir 47 straipsniams (straipsniai, nustatantys pagrindinius ūkinės veiklos principus ir reglamentuojantys gamtos išteklių nuosavybę). Pagrindiniai principai, nustatyti minėtuose straipsniuose, yra privačios nuosavybės neliečiamybė ir ūkinės veiklos laisvė. Taigi minėti Konstitucijos straipsniai ir su jais susijusi Konstitucinio Teismo jurisprudencija laikytini energetikos teisės konstituciniu pagrindu.

Energetikos sektorius visų pirma – ūkio šaka, taigi dauguma santykių reguliuojama bendromis civilinės teisės normomis. Vis dėlto Civiliniame kodekse [14] yra ir atskiras skyrius, kuriame išdėstytos normos, reglamentuojančios energijos pirkimo ir pardavimo sutarčių ypatumus. Taip pat, kadangi energijos ištekliai laikytini preke arba tam tikrais atvejais paslauga, jiems taikytinos ES teisės normos, reguliuojančios atitinkamai laisvą prekių arba paslaugų judėjimą.

Atsižvelgiant į tai, kad, kaip jau buvo minėta, pirmąjį atkurtos Nepriklausomy-

bės dešimtmetį (o ir iki šių dienų) vyko tiek energetikos įmonių privatizacija, tiek vėliau – kiti reorganizavimo veiksmai, nemažai su energetikos sektoriaus susijusių teisės normų yra įmonių teisės srities, pavyzdžiui, AB „Mažeikų nafta“ privatizavimo įstatyme [15] (ir Konstitucinio Teismo nutarimuose, kuriuose nagrinėtas kai kurių minėto įstatymo nuostatų konstitucingumas), Valstybinės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo fondo įstatyme [23]. Beje, su uždroma Ignalinos atominė elektrinė susijusios ir IAE Socialinių garantijų įstatyme [20]¹ įtvirtintos darbo teisės normos.

Straipsnyje jau minėtos ES teisės normos, reglamentuojančios elektros energijos ir dujų sektorių liberalizavimą, laikytinos ir konkurencijos teisės šaltiniais, nes iš esmės skirtos skatinti konkurenciją tarp skirtingų šių energijos išteklių gamintojų, tiekėjų, paskirstytojų, taip siekiant padidinti vartotojo pasirinkimą ir atitinkamai mažinti šių energijos išteklių kainą. Vartotojų teisės dalyku laikytinos ir šių išteklių kainų nustatymo ir reguliavimo principus bei taisykles nustatančios teisės normos.

Mokesčių teisės dalykas – mokesčių už energijos išteklius dydį ir rinkimo principus nustatančios teisės normos, įtvirtintos, pavyzdžiui, Naftos ir dujų išteklių mokesčio įstatyme [21].

Visuomeninių santykių energetikos sektoriuje svarba lėmė atsakomybės už pavojingas veikas, pažeidžiančias šiuos santykius, nustatymą: Baudžiamajame kodekse numatyta atsakomybė už neteisėtą naudojimąsi energija (179 straipsnis), o Administracinių teisės pažeidimų kodekse

atskiras skirsnis skirtas administraciniams teisės pažeidimams energijos išteklių naudojimo srityje (aštuntasis skirsnis).

Vis dėlto daugiausia energetikos sektorių reguliuojančių tarpšakinių teisės normų galima rasti aplinkosaugos srityje. Tai aiškinama visų pirma tuo, kad beveik visi energijos ištekliai (iškastinis ir branduolinis kuras, atsinaujinantys ištekliai) – gamtinės aplinkos elementai. Taigi natūralu, kad jų naudojimą ir apsaugą reguliuojančios teisės normos visų pirma laikytinos aplinkos teisės dalimi. Tai ypač svarbu atsižvelgiant į tai, kad išgaunant, transportuojant ir eksploatuojant energijos išteklius visai aplinkai daromas didelis poveikis, kuris gali tapti katastrofiškas įvykus incidentui tokios veiklos metu. Apskritai, nors aplinkos ir energetikos sektoriaus reglamentuojančios teisės normos daugeliu atvejų yra giminingos, jos reguliuoja skirtingus aspektus: aplinkos teisės normos – išteklių apsaugą ir naudojimą, energetikos teisės – energijos, gaunamos iš šių išteklių, gamybą, perdavimą, skirstymą.

Glaudi energetikos ir aplinkos apsaugos sektorių tarpusavio įtaka lemia ir naujos teisės šakos – klimato teisės, reglamentuojančios mūsų planetoje vykstančiai klimato kaitai turinčius įtakos visuomeninius santykius, – atsiradimą.

Iškastinių ir kai kurių atsinaujinančių gamtos išteklių naudojimas lėmė energetikos sektoriaus ir žemės teisės santykio atsiradimą. Šis santykis dar labiau sustiprėjo pastaraisiais metais, Europos Komisijai patvirtinus, kad žemės ūkio paskirties žemės naudojimas augalams, naudojamiems biokuro gamyboje, auginti yra tiesiogiai susijęs su žemės ūkio produkcijos kainų didėjimu. Todėl pradedama diskutuoti apie

¹ Prie socialinio aprūpinimo ir darbo teisės šaltinių galima priskirti ir, pvz., teisės normas, kuriomis nustatomos kompensacijos gyventojams už būsto šildymą.

biokuro tvarumo reikalavimus – t. y. principus, pagal kuriuos ES būtų remiama tik biokuro, nedarančio įtakos žemės ūkiui, gamyba [10].

Reguliavimo metodas

Minėta, kad savarankišką teisės šaką apibrėžia du elementai: savitas reguliavimo dalykas ir atskiras reguliavimo metodas. Teisinio reguliavimo metodas – teisinės priemonės, kuriomis valstybė veikia visuomeninių santykių dalyvių elgesį [45, p. 147; 44, p. 344]. Savarankiškas reguliavimo metodas apibrėžiamas keliais požymiais: kokių teisinių faktų pagrindu atsiranda, pasikeičia ar nutrūksta teisiniai santykiai; teisinio santykio dalyvių padėtis vienas kito atžvilgiu; teisinės atsakomybės priemonių nustatymas, taikymas [44, p. 344].

Teorijoje galima skirti tokius teisinio reguliavimo metodus: imperatyvųjį (paliépimo), dispozityvųjį; taip pat skiriami skatinimo, šalių lygybės ir autonomijos, įtikinimo ir prievartos metodai [45, p. 148–149]. Tiesa, pripažįstama, kad praktikoje šie metodai grynu pavidalu beveik neaptinkami [44, p. 202].

Ar įmanoma išskirti atskirą ir savitą energetikos teisės reguliavimo metodą? Iš pateiktos energetikos sektoriaus analizės matyti, kad energetikos sektoriuje teisiniai santykiai atsiranda tarp skirtingą padėtį užimančių dalyvių: tiek tarp privačių subjektų (pvz., vartotojas ir energijos tiekimo įmonė), tiek tarp privačių ir viešųjų subjektų (kainų reguliavimas privačiam šilumos tiekėjui), tiek tarp viešųjų subjektų (santykiai tarp skirtingų valdžios institucijų, turinčių įgaliojimus reguliuoti energetikos sektorių). Atsiranda net santykiai tarp skirtingose jurisdikcijose esančių subjektų. Antra vertus, teisinių santykių atsiradimo,

pasikeitimo ar nutrūkimo pagrindas yra ne tik valstybės išleidžiami teisės aktai, bet ir, pavyzdžiui, įmonių su vartotojais ar įmonių sudaromi susitarimai. Analogiškas dvilypumas randamas ir nustatant atsakomybės priemones: jos numatomos tiek valstybės (baudžiamąsias ar administracines sankcijas nustatančiuose įstatymuose), tiek privačių subjektų (baudos, delspinigiai ir pan.). Kaip jau minėta, teisės normos, reglamentuojančios energetiką, randamos jau egzistuojančių aplinkos, komercinės, mokesčių, žemės, tarptautinės, konstitucinės, administracinės, baudžiamosios ir kai kuriose kitose teisės šakose. Visose šiose šakose taikomi skirtingi ir saviti teisinio reguliavimo metodai. Natūralu, kad ir energetikos sektorių reglamentuojančios normos, „pasiskolintos“ iš kitų teisės šakų, „skolinasi“ tose šakose taikomus reguliavimo metodus grynuoju pavidalu (dispozityvųjį, imperatyvųjį ir kitus) ar šių metodų derinius.

Aplinkos teisė, gimininga energetikos teisei, patiria analogiškų sunkumų, apibrėžiant reguliavimo metodo elementus. Nepaisant to, teorijoje visiškai neseniai išskirtas savitas aplinkos teisės reguliavimo metodas: tai viešojo intereso prioriteto prieš privačius interesus principo įgyvendinimas, kartu nepažeidžiant ir privačių interesų [42, p. 22]. Vis dėlto, kalbant apie energetikos teisės reguliavimo metodo egzistavimą ir jo turinį, būtina išsamesnė šio klausimo analizė, išeinanti už šio straipsnio ribų.

Kiti teisės sistemos aspektai

Su sąvoka „teisės sistema“ glaudžiai susijusi ir sąvoka „teisės aktų sistema“. Teisės aktų sistema – išorinė teisės sistemos forma, išreiškianti jos šaltinių tvarką. Teorijoje

je išskiriama ir praktiškai pasitaiko atvejų, kai teisės sistema ir teisės aktų sistemos nesutampa – teisės šaka egzistuoja be teisės aktų sistemos (pvz., finansų teisė) arba, atvirkščiai, – teisės aktų sistema egzistuoja be teisės šakos, paprastai tais atvejais, kai teisės aktai yra kodifikuoti, pavyzdžiui, muitų įstatymai [45, p. 150] (elektros tinklų sektorių reglamentuoja Elektros tinklų kodeksas [18], tačiau jis patvirtintas įstatymą papildančiu aktu, taigi išskirti elektros tinklų teisę kaip atskirą teisės šaką remiantis vien tik šiuo kriterijumi nebūtų teisinga). Trečias teisės ir teisės aktų sistemų santykio atvejis – kompleksinė teisės šaka, apimanti kelių teisės šakų normas, reguliuojančias vienaarūšius teisinius santykius. Prie kompleksinių teisės šakų priskiriama nemažai pastaruoju metu plačiau nagrinėjamų teisės šakų – muitų, žiniasklaidos, elektroninių ryšių, sveikatos ir kt. Būtent prie kompleksinių teisės šakų kategorijos reikėtų priskirti ir energetikos teisę.

Teisės šakos taip pat gali būti skirstomos į viešąją ir privatinę teisę pagal tai, kokią interesą siekiama įgyvendinti – privatų ar bendrąjį (viešąjį): bendrąją piliečių naudą saugančios teisės šakos vadinamos viešąja teise, pavienio asmens naudą – privatinė teise [44, p. 353]. Energetikos teisę besąlygiškai sunku priskirti vienai šių rūšių. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad energijos tiekimą užtikrinantis reguliavimas dominuoja prieš privačių verslo subjektų naudą saugantį interesą, energetikos teisę priskirtina viešajai teisei.

Energetikos teisė kaip akademinė disciplina

Užsienio literatūroje randama nuomonių ir argumentų, kad energetikos teisė – ne tik savarankiška teisės šaka, bet ir perspektyvi

akademinė disciplina. Štai australų teisininkas A. J. Bradbrookas tarp argumentų, pagrindžiančių būtinybę energetikos teisę išskirti kaip atskirą teisės šaką bei mokyimo discipliną, pateikia tokius: ypatinga socialinė energetikos svarba; energetinio saugumo faktoriai (įskaitant tiek priklausomybės nuo išteklių ir kovos dėl jų faktorių, tiek riziką dėl energijos išteklių pavojingumo žmogui ir aplinkai); moraliniai ir etiniai klausimai, susiję su ateities kartoms liksiančiais energijos išteklių pereikvojimo ir radioaktyvių atliekų šalinimo padariniais; vyriausybių vaidmuo, ypač susijęs su praeityje valstybės nuosavybėje buvusių energetikos įmonių privatizavimu [39].

Europos Sąjungos teisininkai iškelia ir kitus klausimus bei aspektus, susijusius su energetikos teise: tai jos tarpdiscipliniškumas, tarpjurisdikciškumas (daugeliu atvejų negalima kalbėti vien apie nacionalinę energetikos teisę, nes dėl reguliuojamų santykių techninio sudėtingumo paprastai ji turi tarptautinę arba viršnacionalinę dimensiją), reguliuojamų santykių dinamizmas, ypač glaudus tarpusavio ryšys su ekonominius santykius bei aplinkos apsaugą reguliuojančiomis normomis [43, p. 8–9]. Didėjančią energetikos teisės svarbą rodo ir šios disciplinos studijos (ar net atskiri tyrimų institutai) Nyderlandų, Belgijos, Didžiosios Britanijos, Australijos ir kituose universitetuose (kai kur energetikos teisė narinėjama kartu su aplinkos ar klimato teise, o tai taip pat rodo glaudų šių disciplinų ryšį).

Lietuvos aukštosiose mokyklose ir mokslo įstaigose nagrinėjami tam tikri energetikos sektoriaus aspektai (energetika ir aplinka, energetikos fizika, energetikos ekonomika ir kt.), o teisės krypties studijose, atsižvelgiant į kompleksinį energeti-

kos teisės pobūdį, nė vienoje teisės studijų mokymo programoje nė viena akademinė disciplina šiuo metu visiškai neapima visų energetikos sektoriaus teisinio reguliavimo aspektų – jie nagrinėjami tik pagrindinių teisės šakų kontekste, nepabrėžiant šių santykių specifiškumo ir ryšio. Todėl, atsižvelgiant į kitų kompleksinių teisės šakų patirtį (bioteisė, transporto, intelektinės nuosavybės teisė kai kuriose Lietuvos aukštosiose mokyklose išskiriamos net kaip atskiros magistrantūros studijų programos), tikslinga išskirti energetikos teisę kaip savarankišką mokymo discipliną. Tokia akademinė disciplina galėtų būti įtraukta tiek į teisės studijų (verslo, aplinkos apsaugos teisės) programas, tiek į Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų tikslųjų, gamtos ir socialinių mokslų sričių programas, kuriose įvairiais aspektais nagrinėjamas energetikos sektorius, taip šias studijų programas pasirinkusiems studentams būtų suteikiamas platesnis supratimas apie energetikos sektorių.

Išvados

Energetikos teisė reguliuoja daug vienerūšių visuomeninių santykių, susijusių su

energijos ištekliais, jų gamyba, eksploatacimu, atskiromis energijos rūšimis, energijos tiekimo saugumu.

Dėl reguliuojamų visuomeninių santykių nevienarūšiškumo sudėtinga išskirti savitą energetikos teisės reguliavimo metodą.

Energetikos teisė priskirtina prie kompleksinių viešosios teisės šakų, kurios normos randamos daugelyje kitų teisės šakų, taip pat tarptautinėje ir ES teisėje.

Išskirtini energetikos teisės požakiai ir institutai, apimantys teisės normas, reguliuojančias vienerūšius visuomeninius santykius: energijos išteklių ir jų naudojimo, atskirų energijos rūšių gamybos ir perdavimo, efektyvaus energijos vartojimo.

ES energetikos teisė igauna vis didesnę socialinę svarbą ES politikos kontekste, tą rodo ir gausėjantis teisės aktų energetikos sektoriuje skaičius ir didėjantis jų reguliavimo spektras.

Atsižvelgiant į tai, kad energetikos teisė kitose ES ir pasaulio valstybėse išskiriama kaip atskira akademinė disciplina, Lietuvos aukštosiose mokyklose taip pat būtų tikslinga išskirti energetikos teisę kaip savarankišką mokymo dalyką.

LITERATŪRA

Norminė literatūra

Tarptautiniai ir ES teisės aktai

1. Europos Sąjungos sutartis. *OL C 83*, 2010 03 30.
2. Europos Sąjungos veikimo sutartis. *OL C 83*, 2010 03 30.
3. 1995 m. gruodžio 20 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2964/95, diegiantis žalios naftos importo ir pristatymo į Bendriją registravimą *OL L 310*, 1995 12 22.

4. 2001 m. rugsėjo 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/77/EB dėl elektros, pagamintos iš atsinaujinančiųjų energijos išteklių, skatinimo elektros energijos vidaus rinkoje. *OL L 283*, 2001 10 27.
5. 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/28/EB dėl skatinimo naudoti atsinaujinančių išteklių energiją, iš dalies keičianti bei vėliau panaikinanti direktyvas 2001/77/EB ir 2003/30/EB. *OL L 140*, 2009 06 05.

6. 2009 m. liepos 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių 2009/72/EB. *OL L 211*, 2009 08 14.
7. 2009 m. liepos 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių 2009/73/EB. *OL L 211*, 2009.08.14.
8. 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas dėl dujų tiekimo saugumo užtikrinimo priemonių (ES) Nr. 994/2010. *OL L 295*, 2010 11 12.
9. 2010 m. gruodžio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1233/2010 dėl ekonomikos gaivinimo, teikiant Bendrijos finansinę paramą energetikos srities projektams. *OL L 346*, 2010 12 30.
10. Europos Komisijos ataskaita dėl netiesioginio žemės paskirties keitimo, susijusio su biodegalais ir skystaisiais bioproduktais, KOM (2010) 811 galutinis, 2010.12.22.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

11. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas, 2004 07 13, IX-2343. *Valstybės žinios*, 2004, nr. 111-4123.
13. Akto dėl Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos stojimo sąlygų ir sutarčių, kuriomis yra grindžiama Europos Sąjunga, pritaikomųjų pataisų Lietuvos Respublikos stojimo IV protokolais, *OL L236*, 2003.09.23.
14. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262.
15. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 1998, nr. 90-2482.
16. Lietuvos Respublikos valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės pirmojo bloko eksploatavimo nutraukimo įstatymas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 42-1189.
17. Lietuvos Respublikos gamtinių dujų įstatymas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 89-2743.
18. Lietuvos Respublikos ūkio ministro įsakymas „Dėl elektros tinklų kodekso bei elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 3-88.
19. Lietuvos Respublikos naftos produktų ir naftos valstybės atsargų įstatymas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 72-3008.
20. Lietuvos Respublikos valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės darbuotojų papildomų užimtumo ir socialinių garantijų įstatymas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2003, nr. 48-2106.
21. Lietuvos Respublikos naftos ir dujų išteklių mokescio įstatymas (nauja redakcija). *Valstybės žinios*, 2003, nr. 51-2253.
22. Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymas (nauja redakcija su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2004, nr. 107-3964.
23. Lietuvos Respublikos valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo fondo įstatymas (nauja redakcija). *Valstybės žinios*, 2006, nr. 77-2960.
24. Lietuvos Respublikos piniginių socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas (nauja redakcija). *Valstybės žinios*, 2006, nr. 130-4889.
25. Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymas (su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2007, nr. 77-3055.
26. Lietuvos Respublikos šilumos ūkio įstatymas (nauja redakcija, su pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2007, nr. 130-5259.
27. Lietuvos Respublikos atsinaujinančių išteklių energetikos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 62-2936.
28. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 05 11 nutarimas Nr. 443 „Dėl nacionalinės energijos vartojimo efektyvumo didinimo 2006–2010 metų programos patvirtinimo (su pakeitimais)“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 54-1956.
29. Lietuvos Respublikos energetikos ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministrų įsakymas „Dėl nacionalinio branduolinės energetikos specialistų rengimo plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 67-3182.

Teisės aktų projektai

30. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl Nacionalinės energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategijos patvirtinimo“ projektas, XIP-3260, 2011 05 26.

Teismų sprendimai

Tarptautinių ir ES teismų sprendimai

31. Campus Oil, 72/83, ECR, 1984, p. 02727.
32. Europos Komisija prieš Graikiją, C-347/88, ECR, 1990, p. I-04747.
33. Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas Rytų Timoro byloje (Portugalija prieš Australiją), 1995.06.30, East Timor (*Portugal v. Australia*), I.C.J. Reports 1995, p. 90.

Lietuvos Respublikos teismų sprendimai.

34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 10 18 nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 88-2724.
35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 03 16. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, nr. 36-1184.
36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 12 12. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, nr. 146-5332.

37. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 03 14 nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 30-1050.
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 09 29 nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, nr. 117-5967.

Specialioji literatūra

39. BRADBROOK, A. J. Energy Law as an Academic Discipline. *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 14 (1996).
40. JANKAUSKAS, V. *Energetikos ekonomika*, Vilnius: Technika, 2009.
41. LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus], prieiga per internetą: www.lkz.lt/startas.htm, paskutinį kartą tikrinta 2011 08 28.
42. MONKEVIČIUS, E., et. al. *Aplinkosaugos teisė*. Vilnius: Justitia, 2011.
43. ROGGENKAMP, M.; REDGWELL, C., et. al. (eds.). *Energy Law in Europe*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2007.
44. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*. Trečiasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2009.
45. VANSEVIČIUS, S. *Valstybės ir teisės teorija*, Vilnius: Justitia, 2000.

ENERGY LAW IN A SYSTEM OF LAW

Jonas Urbanavičius

S u m m a r y

In the modern world, ever bigger role is being played by the energy, and proper exploitation of its sources. Energy in this context is understood as the sphere industry, involving sources of energy, production of energy, its transportation and exploitation. In more detail, this includes energy security, nuclear energy, conventional (fossil) energy sources, renewable energy, electricity and heat, energy efficiency. Analyzing whether energy law may be treated as a separate branch of law, one has to find out if it has necessary attributes – unique subject and method of regulation. Subject of the energy law – relations in various sectors: management of the energy resources, production of various types

of energy (heat, electricity) from various sources (fossil, nuclear, renewables), distribution and transmission, environmental standards, applicable for these processes, etc. Legal norms regulating these processes may be found in various branches of law, although all of them regulate different interrelated aspects of the same process. However, due to the different nature of the abovementioned relations and legal norms governing them, it is not possible to distinguish the unique regulation method of the energy law. Energy law being not codified similarly may not be distinguished as a separate branch of legal acts. Energy law may be treated as a complex branch of the public law and a promising academic discipline.

Įteikta 2011 m. birželio 28 d.

Priimta publikuoti 2011 m. spalio 6 d.